

Szociológiatörténeti szomorújáték

Demeter Tamás

A szociológia azon diszciplinák közé tartozik, amelyek számára fontos a saját történetük. A szociológiatörténet integráns része a szociológusképzésnek, de nem csupán ennyiben definiálja a diszciplínát saját története, hanem annyiban is, hogy a jelen szociológiai módszertana és fogalomalkotása ebből a történetből merít inspirációt, szemléletmódot és módszereket. Éppen ezért nem pusztán történeti jelentőségű a kérdés, hogy hogyan írjuk meg a szociológia és azon belül a magyar szociológia történetét. Megelőlegezve e recenzió konklúzióját: attól mindenkit eltanácsolok, hogy erre az itt recenzált könyv szellemiségét követve tegyen majd újabb kísérletet.

Törénetet sokféleképpen lehet írni, de kívánatos, hogy legyen valamilyen tanulság, hogy esetleg valamit másként lássunk, mint ahogy eddig láttuk. Ezt ettől a könyvtől nem remélhetjük, s ennek oka leginkább abban ragadható meg, hogy a könyv nincs összhangban a címével: inkább szubjektív-életrajzi pillanatképeket kapunk a magyar szociológiatörténet farvizéről mint szociológiai eszmék és belátások történetét. Ha ez utóbbi önértelmezéssel jelent volna meg ez a könyv akkor ez a recenzió nem íródik meg. Ha a *szerző személyes története számára* ez jelenti a magyar szociológia történetét, azon nincs mit kritizálni. Huszár Tibor az utóbbi évtizedek hazai szociológia- és intézménytörténetének fontos alakja, így hát dokumentumértékű, hogy ő mit tekint saját maga számára fontosnak. De ez a könyv nem szubjektív áttekintésként, hanem *A magyar szociológia történeteként* jelent meg, prominens szerző tollából, és így komoly esély van arra, hogy utat talál különböző kurzusok olvasmánylistáiba. Ezt el kellene kerülni – s ez az első oka, amiért e recenzió megírása mellett döntöttem.

Hogy ezt miért kell elkerülni, arra kétféle válasz adható: azért, ami nincs benne a könyvben, és azért, ami benne van. Kezdjük a hiányokkal. A könyvből nem olvasható ki válasz arra, hogy mit jelent a szociológia és azon belül annak magyar történetét írni. E könyv alapján ez azért megválaszolhatatlan, mert kimaradnak a szociológiatörténet magyar klasszikusai: Mannheim Károly, Hauser Arnold és Polányi Károly. Ők azért maradnak ki, mert a szerző szerint a hazai műhelyek munkájába nem kapcsolódtak be (281). Kérdés, hogy ez legitim megfontolás-e egy magyar és nem *magyarországi* szociológiatörténet esetében – de valójában még ez utóbbi értelemben is védhetetlen a

kizárásuk. Védhetetlen intézménytörténeti értelemben, hiszen a Vasárnapi Kör és a Galilei Kör sok évtizeden keresztül érvényesülő hatásának elismerése nélkül megírhatatlan a magyar szociológia története – bár itt erre kétség kívül kísérlet tétetik.

De védhetetlen ez a döntés eszmetörténeti értelemben, mert e szerzők valódi hatást gyakoroltak itthon. Mannheim például kimutatható hatást gyakorolt *A zenetörténet szociológiáját* író Molnár Antal (1923) gondolati fejlődésére és rajta keresztül a szociológiailag inspirált magyar zenetudományra (lásd Demeter 2017), Hauser pedig a szociológiailag inspirált magyar filozófiatörténet-írásra (lásd Lendvai-Nyíri 1974). Hasonlóképpen érthetetlenek a kritikai szociológia felé kacsingató '70-80-as évek szociológusai Polányi Károly recepciója nélkül. Azt aligha fogadhatjuk el a (magyar) szociológiatörténeti relevancia kritériumaként, hogy valaki földrajzilag volt jelen, s talán érdekesebb lenne a lokális és nemzetközi jelentőség mellett a kreatív gondolatok magyar gyökereit és szerteágazó hatását szem előtt tartani.

Erre talán még azt lehetne válaszolni, hogy hiányérzetemtől hajtva itt ki-kilépek a szociológia diszciplináris keretei közül. Ámde nem világos, hogy évszázados távlatban mit is érthetünk szociológián, és e könyv alapján arról is csak homályos fogalmat alkothatunk, hogy a szereplők mit értettek rajta. Pedig nagyon tanulságos lett volna a szociológia-fogalom magyar történetébe bepillantást kapni – azaz abba, hogy a szereplők számára mit jelentett és hogyan alakult e fogalom. A kötet olykor kidomborítja az empirikus szociológia központi jelentőségét, ám a konkrét kutatásokat, azok elméleti hátterét, konklúzióit és következményeit alig tárgyalja. Nem is lenne szerencsés kizárólag az empirikus szociológiai kutatások történetére összpontosítani, mert ezek a kutatások nyilván nem függetlenek a társadalmi jelenségekre vonatkozó folyamatos elmélet és fogalomalkotástól. Ám éppen ezért nem szerencsés, hogy kimaradnak azok a szerzők is, akik bár identitásukra nézve nem szociológusok, de szociológiatörténeti relevanciájuk vitán felül áll: Lukács György és Polányi Mihály.

Lukács esetében egyébként ez azért is meglepő, mert ő igazán jelen volt a magyar intézménytörténetben is. A *Történelem és osztálytudat* és a Vasárnapi Körben folyó viták nélkül például aligha születik meg az *Ideológia és utópia*, és világos, hogy Lukács magyarul írott és a magyar eszmetörténetben folyamatosan recipiált drámakönyve legitimen olvasható művészetszociológiaként. Ráadásul Lukács tanítványainak a szociológiai fogalom- és elméletalkotás szempontjából elért eredményei is jelentősek

olyannyira, hogy azokat nem csak egy magyar szociológiatörténet nem hagyhatná figyelmen kívül. Gondolok itt például arra a marxi elméleti keretre, amelyet Heller Ágnes (1970) a mindennapi élet szociológiájához alkot, vagy Marx szükségletelméletéről szóló tanulmányára (Heller 2002), de hasonlóképpen Vajda Mihály (1995) fasizmus-könyvére is, amely társadalomtörténeti és szociológiai szempontból értelmezi, és innen tömegmozgalomnak látja a fasizmust.

Velük együtt kimaradnak azok az ugyancsak társadalomtörténeti-szociológiai szempontból figyelemre méltóan kreatív megközelítések, mint amelyeket például Szekfű Gyula és Hajnal István képviselnek – márpedig ha Jászi Oszkárnak helye van ebben a történetben, akkor nem látom indokát, hogy ők vajon miért maradhattak ki. Hajnal ugyan kap némi szerepet a Kemény Istvánról szóló fejezetben, de önálló tárgyalásának hiánya különösen fájdalmas, mert kevés olyan eredeti – még ha töredékben is maradt – szociológiai vállalkozás van, mint az ő társadalomtörténetileg inspirált társadalomelmélete. A magyar szociológiatörténet egyik legfontosabb feladata lenne ennek az elméletnek a rekonstrukciója – nem véletlen, hogy a legfontosabb Hajnal-monográfiát Lakatos László (1996) személyében egy szociológus írta.

És végül: kimaradnak azok a szociológusok, akik még élnek. Ez legalább annyira megkérdőjelezhető döntés a szerző részéről, mint az iméntiek. Például Konrád György és Szelényi Iván könyve, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, vélhetően a II. világháború utáni magyar szociológia legnagyobb hatású műve, amely jól beágyazható a magyar szociológiai hagyományba – persze csak akkor, ha annak Mannheimet, Polányi Károlyt és Lukácsot is a részének tekintjük. E könyv fogalmi apparátusa ugyanis jórészt Polányitól származik, és többek között Mannheim „szabadon lebegő értelmiség” fogalmának kritikájaként olvasható. Ezt a munkát (Szelényi más műveivel egyetemben) kihagyni a magyar szociológiatörténetből pusztán azért, mert a szerző kortársunk, nos, ez hozzávetőleg azzal egyenértékű, mintha valaki a XX. századi fizika történetét írva eltekintene a Higgs-bozon tárgyalásától, mert Peter Higgs kortársunk.

Ha ahhoz a kérdéshez fordulunk, hogy mi van a könyvben, akkor először nehéz válaszolni arra, hogy a szerző miben is látja történetírói feladatát. A bevezetőben kapunk ugyan gondolatokat arra nézve, hogy mit is jelent szociológiatörténetet írni Durkheim és Merton szerint, de ezekből a gondolatokból már a itt sem következik konklúzió a vállalkozás céljára és módszerére nézve, később pedig még kevésbé: a bevezetőben

elkerülni kívánatosnak tartott veszélyek paradox módon jórészt be is következnek a kötetben. Így például Merton nyomán a szerző veszélynek látja, hogy a szociológiatörténet életrajzzal fűszerezett kritikai összefoglalásként jelentkezik (14), miközben a kötetben legfeljebb, ha ilyesmit kapunk.

Olyannyira, hogy a kötet önmaga karikatúrájába fordul, amikor Papp Zsolt kortárs filozófusoknak címzett ironikus kiszólását idézi, jelesül hogy a mai filozófiakönyvekből azt lehet megtudni, hogy Marcuse hányadik padban ült az iskolában, hol ült hozzá képest Adorno, és „mikor váltott először görbe tekintetet a fiatal Lukács Györggyel” (226), stb. Ehhez képest itt az egyes szerzőkhöz kapcsolva relatíve hosszú és jellemzően eszmetörténeti relevancia nélküli életrajzi bevezetésektől indulunk, olyan fordulatokkal, hogy Márkus István „apja banktisztviselő volt, de korán világgá ment” (177), vagy hogy az 1912-ben született Szalai Sándor életrajzán az I. világháború „negatív lenyomatai ... nem fedezhetők fel” (167). A *Kiskunhalom* című könyv kapcsán pedig megtudjuk, hogy szerzője, Nagy Lajos „Apostagon született, gyerekkora okán ismerős neki e táj. *Ismerős*, és a *fájó* emlékek hatására elidegenült, de nem vegytisztán. Ötvöződik a sok egymást kioltó érzés, s talán ezért egyszerre szikár, már-már szenttelen s lávaként izzó.” (67)

Végeredményben csak annyiban beszélhetünk itt történetről, amennyiben a könyv a múltról szól – ám erről a múltról nem kapunk se narratívát, se tézist, de még csak egységesen érvényesülő nézőpontot sem találunk. *Valamiért* magyar szociológusnak és jelentősnek tartott szereplőkről miniatűrök sorozatát kapjuk, ahol nem derül ki, hogy mely gondolatok jelentősek valóban lokális kontextusukban és miért azok, illetve hogy mely gondolatok kevésbé azok, de valamiért mégis érdekesek. Az olvasónak gyakorta az a benyomása, hogy a szerző legtöbbször reflexió és átolvasás nélkül írta, ami épp eszébe jutott.

Persze nemigen lehet történetet írni úgy, hogy a szerző egyetért Némedi Dénessel abban, hogy nincs is itt történet, amit el lehetne mesélni. A Némedivel egyetértésben tartott nézet szerint ugyanis történetet csak ott lehet mondani, ahol „az események összefüggő sorba rendeződtek”, és esetünkben erről nem beszélhetünk (281). Számomra intuitíve nem világos, hogy mit jelent egy történeti eseménysor összefüggéseit intrinzikusan összefüggőnek tekinteni – s különösen nem világos ez az eszmék története esetében. Mint a fentiekből talán kiderül, esetünkben már abban sem

érték egyet Huszárral és Némedivel, hogy egyáltalán mi tekintendő a magyar szociológiatörténet-írás számára releváns „eseménynek” – következésképpen nem ugyanazt az „eseménysort” látjuk, amikor magyar szociológiatörténetről beszélünk. Ezért is lett volna érdemes Lukács György – többek között tudásszociológiai klasszikussá vált – *Történelem és osztálytudatát* tárgyalni, mert Lukács 1919-ben is világosan látta, hogy „már a legegyszerűbb felsorolás, a 'tények' kommentár nélküli egymás mellé állítása is interpretáció” (Lukács 1971, 217). És ezt különösen tanulságosnak gondolom az eszmetörténeti vállalkozásaink számára: a történetnek itt csak potenciális elemei adottak, s az eszmetörténész munkája legnagyobbbrészt interpretatív konstrukció.

Nem meglepő hát, hogy a kínált a konstrukcióban – vagy méginkább annak hiányában – áll a kötet leginkább problematikus vonása. Ez a történet nem olyan, amelyből bárki inspirációt meríthetne, amelynek elolvasása után úgy érezné, fogalmakkal és szemléletmódokkal gazdagodott, és elégedetten csettinthetne, hogy milyen sokféle perspektívából és fogalomalkotással szemlélhetők a társadalmi jelenségek, vagy hogy milyen ötletesek és kreatívak is voltak ezek a mi szociológusaink. Ha az itt kapott történet a magyar szociológia története, akkor arra méltán lehetünk szerények. Sőt, feltehetjük azt a kérdést is, hogy ha ez a magyar szociológia története – vagy annak akár csak a vázlata – akkor nem lenne-e érdemes valami mást kutatni inkább? A szerző joggal mutat rá, hogy a nemzeti szempontrendszer szociológiatörténeti érvényesülése befeléfordulásra ösztönözhet (13). Ám a kötetre jellemző újabb paradoxon, hogy itt a befeléfordulás és leszakadás dokumentumaként kapunk bevezetést a magyar szociológiatörténetbe – és a kötet ezzel persze erősíti és propagálja is az általa elkerülendőnek tartott állapotot. Mindezt úgy, hogy valójában rendelkezésre áll a történeti anyag és számos lehetséges szempontrendszer a valóban érdekes és megtermékenyítő történetírás számára. Érthetetlen, hogy ez az aranybánya miért hever kiaknázatlanul – és nem csak a magyar szociológiatörténet-írás esetében. A magyar eszmetörténeti kutatást általánosan nyomasztó jellegzetesség ez, amely egyúttal a második oka annak, hogy a jelen recenziót szükségesnek láttam: drágaköveken ücsörgünk és kavicsokat nézegetünk.

Végül e recenzió harmadik motivációja az, hogy a könyvet a magyar tudományos folyóirat- és könyvkiadás szimptomájának tartom. Ha ennek a könyvnek a szerzője nem

a magyar társadalomtudomány prominens alakja, akkor aligha jelent volna meg – legkevesbé az Osiris Kiadónál. Az a tény, hogy megjelent, világosan illusztrálja, hogy az Osiris kiadói politikája is alárendelődik szakmaiatlan szempontoknak. S nem pusztán a tartalmi lektorálás hiányzik, hanem a szakmai szerkesztés is: érthetetlen például, hogy Mannheim *Ideológia és utópiája* miért nem az Atlantisz, hanem az MSZH Társadalomtudományi Intézetének közreműködésével készült kiadásból idéződik, és hogy Merton *Társadalomelmélet és társadalmi struktúrája* az 1980-as töredékes magyar kiadásával szerepel, s nem a teljes – egyébként Osiris – kiadással. Hiányzik a kötet végéről a bibliográfia. De hiányzik az érdemi olvasószerkesztés is: a szövegben sok a pongyolaság, a suta fordulat, következetlenség – a fentebbi idézetek nem egyediek. Az világos, hogy a magyar bölcsészet- és társadalomtudományok számos problémától szenvednek, de ennél azért tudunk jobbat.

Irodalom

Demeter Tamás 2017: *A társadalom zenei képe. A magyar zeneesztétika szociologizáló hagyománya*. Budapest: Rózsavölgyi.

Heller Ágnes 1970: *A mindennapi élet*. Budapest: Akadémiai.

Heller Ágnes 2002: Marx szükségletelmélete. In Fehér Ferenc – Heller Ágnes, *Marx és a modernitás*. Budapest: Argumentum – Lukács Archívum.

Konrád György – Szelényi Iván 1989. *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest: Gondolat.

Lakatos László 1996: *Az élet és a formák. Hajnal István történelemszociológiája*. Budapest: Új Mandátum.

Lendvai L. Ferenc – Nyíri J. Kristóf 1974: *A filozófia rövid története. A Védáktól Wittgensteinig*. Budapest: Kossuth.

Lukács György 1971. *Történelem és osztálytudat*. Budapest: Magvető.

Vajda Mihály 1995. *A fasizmusról*. Budapest: Osiris.